

Spira György *Két magyar zsidó Galíciában* *1848 őszén*

Korán elvesztett kedves jóbarátom,
Kárpátalja nagy tudású történetkutatója,
Váradi-Sternberg János gyászos emlékének

1848. október 28-án egymástól függetlenül két zsidó állított be a máramarosszigeti megyeházára, hogy ott beszámoljon arról, amit az előző napok folyamán Galíciában tapasztalt.

Egyikük Kohn Farkas, a magyar földön, Nagyvárad környékén kiállított legénységű, de ekkor egy zászlóalja kivételével¹ a galíciai hadkerület székhelyén, Ilyvó városában² állomásozó 37. (Mihály) sorgyalozezred tizedese volt. Őt a megyeházán a vármegye egyik esküdtje, Várady Lajos fogadta, s amit tőle hallott, azt az esküdt úr annyira érdekesnek találta, hogy mindjárt írásba is foglalta a következő formában:

TÉNYIRAT

Én a Lemberg városban tanyáztam – ezelőtt Máriássy, jelenleg Mihály ezredbeli – gyalogsorezred 37^k zászlóaljánál szolgálván,³ az egész ezrednek megígértetett, hogy csak békés várakozással legyen, Magyar országba át fognak szállíttatni.⁴ Napok múltával az ezredes⁵ által nyomtatott proclamatiók osztatván szét közöttünk, mellyek szerint a császár⁶ Jellachisot^a magyar országi generálnak, Lamberget *pedig* magyar országi teljhatalmú kir. biztosnak nevezvén ki,⁷ a magyarok által hozzánk intézett hazamenetelre buzdító fölhívás az ottani dolgoknak csak ál színét viseli, s miután az egész ezred arra, hogy híven szolgáljon és Magyar országba menni ne kívánkoznék, megesküdtetett volna, ezen eskü ellenére is az egész ezred eltökélte magában, hogy veszedelembé lévő hazájába bár mi úton-módon vissza jő, ekkor egy Szigli nevű őrmester az ezred át szökési tervét elárulván, a szándék megghiúsult s egy Lesinecz nevű őrmesterünk – ki kassai születésű és aki a dolog élén állott – fogházba tétetett. Mind ezek dacára ezre-

dünk 30 nemes lelkű hazafiak az esküvés napján Lembergűl Magyar országrai jövetel céljából,^b kik közül 18 el fogatván, útjából vissza vitettek, szoros fogházba tétettek. Ezekután 14 napmúlva ki eresztetvén, külön külön 50 bot ütással fenytettek meg, egy tizedest *pedig* le csaptak s helyébe engem tettek tizedesnek. E reánk nézve nehéz napok után érkezett hozzánk Pestrűl a képviselő háznak a magyar ezredek Magyar országai jövelele iránti határozata,⁸ de minthogy már ekkor ezredünk szoros felügyelet alatt tartatott – úgy annyira, hogy polgáremberrel bebörtönözési büntetés terhe alatt még csak beszélni sem volt szabad –, semmi sikere sem lehetett egyszerre. Ugyan ekkor volt ott két magyar ember, kik ígéretet tőnek titokban, miszerint bennünket a legelső alkalommal haza vezetni készek, de ezek is elárultatván, befogattak s a generális⁹ nekik kijelenté, miszerint velük úgy fog bánni, mint valóságos kémekkel, kik más országból jöttek ide. Ugyan ekkor a katonai rögtönítélő törvényszék ki hirdtetett.

Mind ezen esetek megtörténte után én a többiek megegyezésével elhatároztam magam, hogy Lembergűl titkon bár hogy kijövén, az itteni körülményeket hátra maradandó barátimnak megírom; egy lengyel nemes meg is ígérte, hogy polgári ruhába öltöztetve saját kölcségén be hoz Magyar országba, de ekkor még visszamaradtam, gondolván, hogy tán jönni fog, mert jönni kell egy nyílt parancsolat az országai menetelre. Ezen várakozási idő alatt történt, hogy az ottani katonai laktanyába fekvő 4 század katonaságból a lengyelek általi állítólagos megéjtetés következtében többen elhul[]tak, minek folytán parancs adatott ki, miszerint Tarnovon¹⁰ keresztül Lembergűl el fog az egész ezred utazni, de hová, az nem adatott tudomásunkra, csak később tudtuk meg, hogy Olmücbé¹¹ fogunk szállíttatni.

Továbbá fülem hallatára egy a lengyel nemzeti őrseregnél lévő munkácsi születésű Kocsátka nevű egyén is nyilatkozott, miszerint csak innen levelet kapjon, több lengyelekkel s magyar katonákkal kész bár mikor hazájába visszajönni, miként tudom azt is, hogy Pestről egy német katona tiszt – Ferenc ezredbűl¹² való^c Iván –, ki lengyelbe volt ki küldve, Lembergűl ki indult, mi végett? nem tudom; elég az hozzá, hogy ezután harmad napra a Hartman[n] ezredbeli¹⁵ gyalogságnak parancs adott, miszerint annak egy része Magyar országba fog át szállítani, de melyik részébe, nem tudom.

Végre, miután Lembergűl az Olmücbi menetet az ezred megtudta, elhatározta, hogy az odai menetel folytatásban, ha Biala lengyel széli városnál – mellynél a bejövétel leg közelebb s leg alkalmasb – innen segítséget kapnának, átjöhetnek s jönnének, az ezred elindult Lembergűl a ki adott parancs szerint october 22^{én}, és Biala körül lesznek 19 napi utazás után, s így november 8^{án} vagy 9^{én}. – Lembergbe fülem hallatára egy proclamatio Ham[m]erstein commendirozó generalis neve alatt folyó hó 24^{én} hirdettetett ki, melyben a pórnépnek meghagyatik, hogy ha az úri rend legkisebb mozdulatot tenne, azonnal – ki hogy tud – felfegyverkezve az urakat öldössék.

Ugyan az nap Buzsinszki Ferenc¹⁴ lengyel földes úrral a feljebb mondottak szerint csak ugyan Magyar ország felé megindultam oly szándékkal, hogy Kassa felé Pestre megyek. De megtudván, hogy azon útvonalon szorososan vigyáznak, Máramaros megyének, Szigetnek jöttem. – Hazafelé utaztamban láttam, hogy 8 tíz szekerekből álló csapatokba Csernovic¹⁵ felé Urbánnak¹⁶ löfegyvereket is, töltényeket is minden héten visznek.

Kelt Szigeten, october 28^{án} 1848
Várady Lajos m. k. Farkas Kohn
eskütt előtt

Így fest hát Kohn Farkas beszámolójának írásos foglalata. És sok tekintetben hasonló értesülésekről adott számot a megyeházát ugyanezen a napon szintén felkereső Herskovits Izrael helybeli kereskedő is egy másik megyei tisztviselőnek, Fejér Antalnak, aki azután az általa hallottakat ugyancsak írásba foglalta következőképpen:

TÉNYIRAT

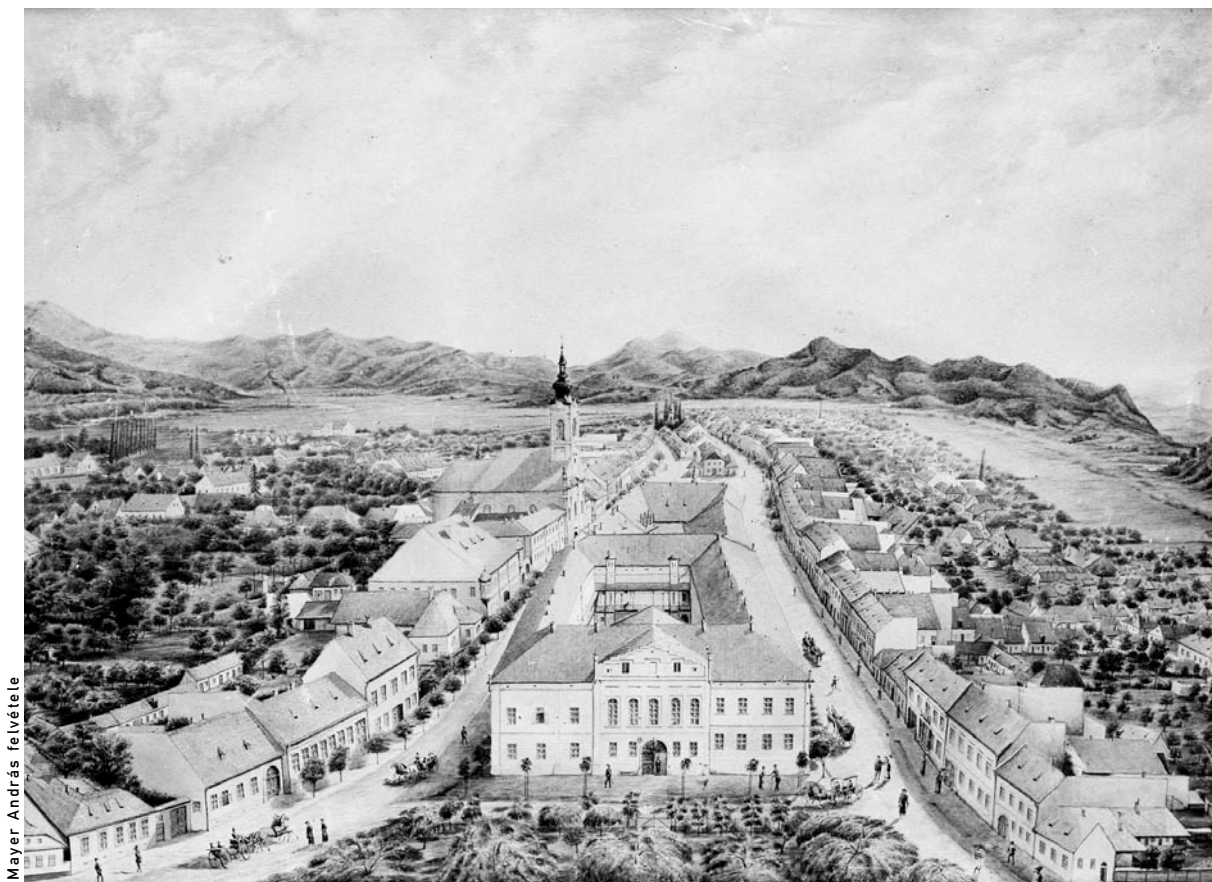
Alolírt a folyó hó 17^{én} kereskedés végett Lengyel Honba utazván s Sztani[s]zló¹⁷ várossába lévén dolgom, ott időztem; ezen idő alatt Bécsből

egy futár Erdély honba Sztaniszló várossán keresztül ment, kit szememmel láttam is; de még ekkor nem lehetett tudni, mi célból utazott légyen a futár Erdélybe, hanem mintegy öt nap múlva Kolomea¹⁸ várossába mentem, s ott egy batizfalvi¹⁹ Nemes nevezetű Szatmár megyei – jelenleg az István nevét viselő ezeredbe²⁰ – hadnag[g]yal beszélvén, attól hallottam, hogy a fent említett bécsi futár megérkeztevel Erdélybe az István nevét viselő ezredből két zászlóaly és a gordonnáli grencerek²¹ is berendeltettek. Ugyan ekkor a fent írt Nemes hadnagy úrnak is ezeredjével bellettvén menni, de mint beteg elmaradt. Ugyan ezen hadnagy úr szóval meg kért arra is, hogy mielőbb tudósítanám biztos úton arról, hogy a honvédek közzé átléphetne e mint hivatalnok, mert szándoka lenne haza jönni, hanem mivel jelenben kenyere van, bizonytalanra nem hagyná el, azért szeretne bizonyosat tudni át léphetéséről mint családos ember, minden esetre szándoka azonban, mihelyt alkalma nyílik, haza térni.

Ezek azok, mit utamban hallottam, mellyeket mint igazakat jólélekkel s mint magyar érzésű ember állítom és saját írással bizonyítom is.

Kelt Szigeten, 1848 oct. 28^{án}
Fejér Antal Herskovits Izrael
előtt szigeti lakos

Így végződött tehát Herskovits Izrael beszámolója. S akik azután a megyeházán elolvasták ezt a szöveget is, meg a Kohn Farkas által lediktáltat is, elégedetten legeltethették szemüket mindkét „tényirat”-on. Mindenekfölött azért, mert mindkettő tanúsította, hogy a birodalom más tartományaiiba kivitt magyar seregek legénységének a soraiban erős a hazatérés vágya s, akik akár a szökés kockázatát is vállalnák, csak hogy csatlakozhassanak a honvédsereghez, azok számíthatnak a Habsburg-ellenességben velük osztozó lengyelek segítségére is. De elégedetten fogadhatták annak a – bennük nyilván eddig is élő – gyanúnak a megerősítését is, hogy a császári hadsereg a magyar forradalom eltiprására készül. S nemkülönben elégedetten könyvelhették el azt is, amit a két irat magukról a beszámolók tartóiról elárult: hogy ez a két zsidó fiatalember teljesen azonosul a magyar ügygel, mert magát is magyarnak érzi, s hogy – bár Máramaros a zsidó ortodoxia egyik fellegvára²² – immár egyikük sem kötődik őseinek hitéhez (amit mutat, hogy – noha október 28. szombati napra esik – mindkettő kész volt saját kezűleg aláírni az előadását rögzítő „tényirat”-ot). Aki pedig a megyeháza urai kö-

Mayer András felvétele

Máramarossziget

Podlussány Zoltán vízfestménye. 1866. (a Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnokában)

zül rendelkezett némi irodalmi műveltséggel, az akár arra is felfigyelhetett, hogy Kohn Farkasra a jelek szerint mély hatást gyakorolt Vörösmarty Mihály *Szózata*, ha egyszer úgy fogalmazott, hogy „tán jönni fog, mert jönni kell egy nyílt parancsolat az országbai menetelre”.

A két irat azonban arra is rávilágított, hogy a megye tisztikarának most gyakorlati tennivalókkal is szembe kell néznie. Még 28-án összeült tehát a megye középponti bizottmánya, és átiratban tájékoztatta a Mihály-gyalogosok szökési szándékáról a Galíciával határos Sáros megye kormánybiztosát, a márciusi fiatalok csoportjához tartozó Irányi Dánielt, valamint két másik Galíciával határos megye, Szepes és Árva tisztikarát, hogy igyekezzenek segítségükre lenni a hazaszökni készülőknél, majd intézkedett, hogy a rendelkezésére álló fegyveres erők – a megyebeli nemzetőrök meg „a határ örök s talán Hartman[n] ezredi katonaság által támasztható lázadás fékezésére” nem sokkal előbb Beregből és

Ugocsából érkezett segédcsapatok²³ – a határszéleken állják útjukat az Urban alezredes számára elindított fegyverszállítmányoknak, s azután megüzente Nemes hadnagynak, hogy rangjának megtartásával átléphet a honvédseregbe, végezetül pedig tájékoztatta ezekről a lépéseiről a végrehajtó hatalmat a Batthyány-kormány lelépése óta legfelső fokon gyakorló Országos Honvédelmi Bizottmányt a következő feliratban:

371 }
372 } 24

Tisztelt Országos Honvédelmi Bizottmány!

Lemberg városban tanyázó Mihály ezredbeli gyalog serezed 37-dik zászlóaljánál szolgált s onnan kebelünkbe átmenekült Kuhn^d Farkas tizedes tényiratát 1/2 alatt mint alkotmányos szabadságunk s nemzetiségünk kiirtására törekvő alacsony összeesküvést tanúsító egy adatot a kellő rendelkezések megtétele végett sietve felterjesztenők,^e ér-

tesztésül írhatjuk Önöknek, hogy az Olmücben indított katonaságnak e tényirat végpontjai szerint átjöhetése iránti segedelem nyújtás tekintetéből Szepes és Árva megyék egyetemét és Irányi Daniel kormánybiztos urat értesítőleg sebes futár által megkerestük.

Az Urbán segélyére vitetni állított lőfegyverek s töltényeknek – ha lehet – kézre kerítettésük iránt a határ széleken kellő felvigyázatot rendeltünk. Végül

Ide zárunk // alatt egy más tényiratot. Erre nézve azon értesítésünket terjeszthetjük föl, hogy a nevezett hadnagyot átjövetele esetében azon álmomlásának megtartása felől biztosítottuk.

Kelt Szigeten, 1848^{ik} évi october 28^{án} tartott ülésünkben

Marmaros megye
teljhatalmú középponti bizottmánya

De ha a felirat szerzői „a kellő rendelkezések” megtételét a honvédelmi bizottmánytól várták, bizony hiába számítottak erre: a honvédelmi bizottmány tagjai nyilván úgy találták, hogy elégségesek azok a lépések, amelyeket a megyei bizottmány már megtett, s ezért a felterjesztésre annyit íratnak, hogy „az iratok közzé” helyezendő.²⁵ Bár sokkal többet alighanem ők sem tehettek volna. Annyi mindenesetre bizonyos, hogy a Mihály-gyalogosok hazajövetele elmaradt (csupán hármójuknak sikerült immár Sziléziából, „a havason éhséggel küzdve keresztül hatolván”, hazaszöknie²⁶), s Nemes hadnagyból sem lett honvédtiszt. Azt pedig nem tudni, hogy a határszállon felsorakozott nemzetőrök képesek voltak-e kezükre keríteni az Urbannak szánt fegyvereket.

Kohn Farkas és Herskovits Izrael igyekezett azonban teljesen haszontalannak ennek ellenére sem ítélni. Mert ők nyilván nemcsak a megyeházán adtak számot galíciai tapasztalataikról, hanem gyaníthatóan tájékoztatták róluk azokat a magánembereket is, akikkel közelebbi kapcsolatban állottak. És így az ő közléseik is hozzájárulhattak annak a felhívásnak a megszületéséhez, amelyet 1848 utolsó vagy 1849 első napjaiban magyar zsidók intéztek galíciai hitestvéreikhez s amelyben előadták, mit tettek a magyar liberálisok a kiváltságokban nem részesülő emberek egyenjogúságáért s mint harcol ellenük a reakció – többek között úgy, hogy – amire bizonyosság lehet Franz Schlik gróf altábornagy krakkai kormányzó hadtestének december elején Sáros megyébe történt betörése –

„újabbán Galíciából is katonaságot vezényelt az országba és minden eszközt felhasználta, hogy a galíciai parasztokat és titeket is, drága testvéreink, ellenünk, magyarok ellen uszítson”, majd így fejeződött be:

„Testvéreink! Támogassuk kölcsönösen egymást törekvéseinkben, támogassuk a hazafiakat Magyarországon és Galíciában tettel és tanáccsal, de leginkább azzal, hogy felvilágosítsuk az egyszerű népet valódi érdekeiről. Ezt szent kötelességből tegyük Isten törvénye szerint, mely így szól: »Testvéred vére láttán nem maradhatsz közömbös.« Hirdessük ezt azoknak is, akik közülünk gyengébbek, mert a mi érdekünkben tesszük. Szabadságot csak a szabadság harcosaitól kaphatunk, de sohasem ellenségeiktől. Hál' Istennek, mi is azok közül vagyunk, akik ennek a hazának egyenrangú fiai lehetnénk!

És ismét, testvéreink! Ne higgyünk a hamis nyelvek álnok szavainak! Támogassuk a szabadság derék és nemes barátait és kerüljük az elnyomókat! Isten áldása legyen a jog és a szabadság harcosai fölött – Isten átka érje az árulókat!”²⁷

Alighanem ez a felhívás tette tehát teljessé az 1848 októberében Galíciából hazatért két magyar zsidó történetét.

RÖVIDÍTÉSEK

'48ML = Az 1848–49-i minisztérium levéltára
OL = Magyar Országos Levéltár, Bp.

JEGYZETEK

^a Helyesen: Jellačić.

^b A mondatból elmaradt az állítmány.

^c Itt egy olvashatatlan vezetéknev áll.

^d Így, o betű helyett u-val.

^e E mondat elejéről hiányzik a *Műdön* szó.

¹ Ez a zászlóalj, amelynek a parancsnoka a későbbi kiváló honvédtábornagy, a honvédsereg legnagyobb stratégája, Vetter Antal őrnagy volt, július óta a Temesközben tanyázott s részt vett az ottani ellenforradalmi szerb felkelés elleni harcokban (v. ö. Bona Gábor: *Tábornokok és törzstisztek az 1848/49. évi szabadságharcban*. Bp., 2000, 189. l.).

² A város latin neve: Leopoldis, lengyel neve: Lwów, ukrán neve ekkor Ilvov, ma: Lviv, német neve: Lemberg.

³ Ez a szerfölött pongyolán megfogalmazott szöveg sokakat megtéveszthet. A 37. sorszám nem annak a zászlóaljnak volt a száma, amelyben Kohn Farkas szolgált, hanem az egész ezredé. Az viszont igaz, hogy a regiment ezredtulajdonosa 1813-tól haláláig, 1846-ig Máriássy András báró

táborszernagy volt, 1846-ban pedig Mihály nagyherceg, I. Miklós orosz cár öccse lett. (V. ö. *Militär-Schematismus des österreichischen Kaiserthumes*. Wien, 1848, 183. l.)

⁴ Az ellenforradalom legfőbb szervezői közé tartozó osztrák hadügyminiszter, Theodor Baillet von Latour gróf táborszernagy 1848 augusztusának derekán közölte a magyar nádorral, István főherceggel, hogy „kész [a] Mihály nevű magyar sereget... kicserélni” valamelyik Magyarországon állomásozó nem magyar legénységű ezreddel – tudjuk meg a magyar miniszterelnök, Batthyány Lajos gróf egyik leveléből (Batthyány Mészáros Lázár tábornok magyar hadügyminiszterhez, Pest, 1848. aug. 17., OL '48ML Miniszterelnökség 1848 : 510, közli Urbán Aladár /szerk./: *Gróf Batthyány Lajos miniszterelnöki, hadügyi és nemzetőri iratai*. Bp, 1999, 1087. l.) –, s valamilyen úton-módon erről értesülhettek a 37. gyalogezred magyar katonái is. Más kérdés, hogy ígéretét Latour egyáltalán nem sietett beváltani, jóllehet a magyar kormány nagy számban küldte ki az országból az osztrák örökös tartományokba az itt elhelyezett – s a magyar ügygel magukat enyhén szólva sem azonosító – nem magyar legénységű ezredeket.

⁵ Giovanni Bordolo.

⁶ I. (mint magyar király e néven V.) Ferdinánd.

⁷ Az uralkodó Josip Jellačić báró altábornagyot valójában nem „magyar ország generálnak” nevezte ki, hanem szeptember 4-én visszahelyezte horvát báni és horvátországi főhadparancsnoki tisztségébe, amelyekből június 10-én a magyar kormány követelésére felfüggesztette. Franz Philipp Lamberg gróf altábornagy pozsonyi hadosztályparancsnokot viszont szeptember 25-én valóban kinevezte Magyarország teljhatalmú királyi biztosává és az ország területén elhelyezkedő császári csapatok főparancsnokává s a hatalom átvétele végett a magyar fővárosba küldte, ahol is azután a forradalmi tömegek szeptember 28-án meglincselték.

⁸ A képviselőház október 10-én rendelte el, hogy a császári hadseregnek a birodalom más tartományaiban elhelyezett magyar csapatai „rögtön visszatérjenek szülőtte földjükre a kedves hazának oltalmára”. (Erről a képviselőház 1848. okt. 10-i délelőtti ülésének jegyzőkönyvében az 561. sz. bejegyzés, közli Beér János és Csizmadia Andor /szerk. és bev./: *Az 1848/49. évi népképviseleti országgyűlés*. Bp, 1954, 275. l.) A határozatot egyébként magáévá tette a felsőház is (lásd a felsőház 1848. okt. 16-i ülésének jegyzőkönyvében a 63. sz. bejegyzést, közölve uo. 498. l.).

⁹ Wilhelm Hammerstein-Equord báró altábornagy galíciai főhadparancsnok.

¹⁰ Helyesen: Tarnów.

¹¹ Helyesen: Olmütz. Magyar nevén: Alamóc, cseh nevén: Olomouc.

¹² Ez a pesti háziezred, a 32. sorgezred volt, amelynek ezredtulajdonosi címét 1834 óta a modenai herceg, Estei Ferenc Ferdinánd főherceg birtokolta.

¹³ Ez a galíciai állítású – s ellenforradalmi szellemű – 9. sorgezred volt, amelynek ezredtulajdonosi címét 1839 óta Prokop Hartmann-Klarstein gróf altábornagy birtokolta.

¹⁴ Kohnnak ez a segítő- és útitársa talán azonos volt avval a Franciszek Burzyńskival, akiről mint a magyar honvédsereg lengyel légiójának tizedeséről ad számot keresztnévének említése nélkül a szabadságharc összeomlása után török területre menekült legionáriusok névjegyzékét Tadeusz Idzikowski alezredes vezetésével összeállítani hivatott bizottság Sumenben 1849. december 30-án kelt kimutatása, közli (magyar fordításban) Kovács István (ford. és bev.): *Együtt a szabadságért 1848–1849 (Wysocki tábornok emlékiratai)*. Bp., é. n. [1993], 125. l.

¹⁵ Helyesen: Czernowitz, ukrán nevén: Csernyivci, román nevén: Cernăuți.

¹⁶ Karl Urban alezredes, a 17. (2. oláh) határőrgyalogezred parancsnoka a Királyhágón túli országrészben állomásozó császári csapatok által októberben a magyar forradalom ellen indított fegyveres támadás tevékeny résztvevője és az ottani forradalomellenes román felkelés buzgó támogatója volt, s a galíciai hadkerületből – mint más forrásokból is tudjuk – csakugyan kapott fegyverszállítmányokat.

¹⁷ Ukrán nevén: Sztanyiszlav, lengyel nevén: Stanisławów, német nevén: Stanislau.

¹⁸ Ukrán nevén: Kolomija.

¹⁹ Ez tévedés: Nemes Károly hadnagy nemesi előneve valójában behárfalvi volt.

²⁰ István főherceg a gyalogezredek közül a galíciai állítású 58. sorgezred tulajdonosa volt. Hogy Nemes hadnagy *jelenleg* ennek az ezrednek a kötelékébe tartozik, azt Herskovits nyilván azért említette, mert Nemes 1848 elején még a 24. (Károly Lajos) sorgezredben szolgált (lásd *Militär-Schematismus* 153. l.).

²¹ Ezek a bukovinai határőrizet ellátó két zászlóaljnyi Militár-Grenz-Kordon fegyveresei voltak.

²² V. ö. Ujvári Péter (szerk.): *Magyar zsidó lexikon*. Bp, 2000, 573–574. l.

²³ Az utóbbiakról a Máramaros megyei kormánybiztost, Mihályi Gábort alkalmilag helyettesítő Eötvös Mihály, Szatmár megye első alispánja Vay Miklós br.-hoz, a Királyhágón túli országrész kir. biztosához, Nagybánya, 1848. okt. 14., OL '48ML Vay Miklós kir. biztos iratai 1848 : 1417.

²⁴ A két „tényirat”-ot e két szám alatt iktatták a megyeházán.

²⁵ A felirat és két melléklete ennek megfelelően ma is a honvédelmi bizottmány irathagyatékában található a következő helyen: OL '48ML Országos Honvédelmi Bizottmány 1848 : 2072.

²⁶ E három szökevény – Falozár Viktor tizedes, valamint Kertész Gábor és Birizdó Sándor köztitűz – esetéről, mint amely példáját adta „a haza szeretetnek s minden vésszel szembeszállni kész elszántságnak”, Kossuth Lajos, a honvédelmi bizottmány elnöke Nádosy Sándor ezredeshez, az Országos Nemzetőrségi Haditanács elnökéhez, Bp, 1848. dec. 7., közölve: *Kossuth Lajos Összes Munkái* XIII (szerk. Barta István), Bp, 1952, 677. l.

²⁷ A felhívás szövegét (kissé eltérő) magyar fordításban közli Várad-Sternberg János: *Zsidók a szabadságharcért*, História 1984/3, 19–20. l.